

Доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки, психології та методики фізичного виховання,
Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна) E-mail: olexandrpronikov@gmail.com

МИКОЛА ДМИТРОВИЧ ЯРМАЧЕНКО – ЗАСНОВНИК ПЕРСОНАЛІСТИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ (ДО 95-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Стаття присвячена засновнику персоналістики в сучасній українській історії педагогіки Миколі Дмитровичу Ярмаченку.

Проведено аналіз персоніфікованого напрямку як одного із пріоритетних у сучасному історико-педагогічному дослідженні та визначено значення академіка М. Д. Ярмаченка в його розвитку.

Звернення до педагогічної спадщини вітчизняних педагогів, науковців, освітян, дає можливість ґрунтовніше вивчити історичні закономірності становлення і розвитку української педагогіки. Акцентовано увагу, що на початку 80-х років ХХ століття персоніфікація виділяється в окремий, новий напрям вітчизняних історико-педагогічних досліджень.

Через персоніфіковане вивчення історії освіти та педагогічної думки формуються сучасні підходи до історико-педагогічної репрезентації особистості. Персоніфікація розглядається як новий метод у сучасній методології педагогічної науки, який дає змогу звернутися до особистої біографії педагога, «олюднити» історію педагогіки, об'єднати та збагатити досягнення педагогіки, психології та філософії.

Через призму вивчення творчих біографій можна реконструювати епоху, в якій відбувалися освітні реформування. Визначено, що методологічна основа вивчення діяльності та спадщини видатних педагогів представлена методологічним апаратом, який виявляє специфіку історико-педагогічного дослідження.

Визначено, що розгляд професійної діяльності педагога, передовий досвід враховує необхідність вивчення динаміки його формування і розвитку.

Ключові слова: М. Д. Ярмаченко, персоніфікація, персоналія, педагог, спадщина, дослідження, методологія, історико-педагогічна наука.

Постановка проблеми. Розвиток теорії та практики вітчизняної освіти в різні історичні періоди, за різних суспільно-економічних формацій, сприяє розширенню загальнопедагогічного кругозору, дає уявлення про важливі концепції минулого і сьогодення, різні освітні системи.

Історія свідчить, що народ, який не акумулює інформацію та досвід про свій інтелектуальний і творчий потенціал, виключається із загальноосвітнього культурного контексту і приречений на забуття. У контексті історико-педагогічного вивчення окремі історичні факти аналізуються з погляду їх перспективної цінності, оскільки без знання історії ми повинні визнати себе випадковостями. Об'єктивні знання про минуле вітчизняної освіти та її видатних діячів особливо актуальні в сучасному освітньому процесі.

Тому дослідження освітньо-наукових ідей вітчизняного досвіду є актуальним. Проблеми персоніфікації активізують пошук об'єктивних методологічних основ дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання історіографічного аспекту вітчизняної педагогіки звертаються у свої працях Н. Гупан, Н. Демяненко, О. Любар, В. Майборода, М. Стельмахович, Б. Ступарик та ін.

Дослідженням засад методології історико-педагогічного процесу та удосконалення понятійно-категоріального апарату присвячені праці Л. Вовк, Н. Дічек, Л. Ваховського, С. Гончаренко, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін.

Метою статті є актуалізація поглядів видатного українського педагога М. Д. Ярмаченка, як засновника персоналістики в сучасній українській історії педагогіки.

Виклад основного матеріалу. Ознакою досліджень педагогіки початку 80 років ХХ – початку ХХІ століття стала підготовка праць на основі сучасної методології та комплексного опрацювання джерел із проблеми персоніфікації історико-педагогічного дослідження. Засновником персоналістики, нового напрямку в новітній українській історії педагогіки на початку 80-х років ХХ століття став академік Микола Дмитрович Ярмаченко.

Біографічна довідка. Микола Дмитрович Ярмаченко (1928-2010) – фахівець з проблем дефектології (сурдопедагогіки), історії педагогіки, дослідник, учений з високою науковою ерудицією, доктор педагогічних наук (1970), професор (1970), академік (1976), директор НДІ педагогіки УРСР (1973-1992), член Президії АПН СРСР (1976-1986), заслужений діяч науки і техніки України (1991), один із засновників і перший президент Академії педагогічних наук України (1992), член багатьох іноземних академій і наукових товариств (1996), радник Президії АПН України (1997) [3, 370].

Значну частину доробка М. Д. Ярмаченка становить низка його праць з методології та теорії педагогіки. Учений завжди порушував найактуальніші для розвитку освіти питання, розробляв теми, що були на часі. Зокрема, завдяки зусиллям та наполегливій праці Миколи Дмитровича побачили світ видання «Актуальні питання педагогічної науки» (1978), «Народна освіта в Українській РСР» (1978), «Педагогіка. Підручник для студентів педінститутів та університетів» (1986). Також наслідком його наукових пошуків стали видання «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (XIX–поч. XX ст.)» (1991); «Інститут педагогіки України: Нарис історії» (1996); «Академія педагогічних наук України: п'ятиріччя становлення і розвитку» (1997), «Педагогічний словник» (2001) та багато ін.

До вагомих результатів наукової діяльності вченого слід віднести створення праць з історії педагогіки, зокрема, тих, що висвітлюють педагогічну спадщину В. О. Сухомлинського. М. Д. Ярмаченко є найавторитетнішим фахівцем з питань макаренкознавства, автором досліджень «Сучасність педагогічної спадщини А. С. Макаренка» (1988), «Педагогічна діяльність і творча спадщина А. С. Макаренка» (1989) та багатьох інших публікацій на цю тему [7, 5-13].

Багато в чому завдячуючи науковим зусиллям М. Д. Ярмаченка педагогічний досвід А. С. Макаренка сьогодні поширений і використовується в освітньому процесі загальноосвітніх й професійних навчальних закладів не тільки України, а й Німеччини та деяких інших країн Європи.

Значну увагу М. Д. Ярмаченко приділяв питанням теорії методики виховання, змісту освіти, форм і методів навчання, забезпечення навчальних закладів професорсько-викладацьким складом, необхідною навчально-методичною літературою.

Маючи можливість бути безпосереднім учасником формування та становлення нового напрямку в сучасній українській історії педагогіки – персоналістики, засвідчую, що саме М. Д. Ярмаченко, як мій науковий керівник, у жовтні 1980 р. сформулював тему кандидатської дисертації «Проблеми теорії педагогіки в творчій спадщині С. Х. Чавдарова», яка була захищена у вересні 1983 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради НДІ педагогіки УРСР. Опрацювання архівних джерел та наукових праць дозволило проаналізувати та популяризувати погляди видатного українського вченого-педагога С. Х. Чавдарова. Фактично було покладено початок персоналістики – новому напрямку в сучасній українській історії педагогіки [4].

Одними з перших, хто підтримав новий напрям в сучасній українській історії педагогіки були мої друзі та колеги по аспірантурі Наталія Дічек та Михайло Антоненко. Сьогодні це знані вчені, які продовжують традиції закладені М. Д. Ярмаченком.

На початку XXI століття проблема персоніфікації набуває нового змісту та розвитку. Вітчизняними вченими досліджуються сучасні її аспекти.

Персоніфікація у психолого-педагогічному контексті, означає «уособлення» освітнього процесу, надання йому особистісної спрямованості, має на увазі виявлення й актуалізацію внутрішніх особистісних ресурсів кожного суб'єкта освітнього процесу. Аналіз визначень О. Сухомлинської дає можливість сформулювати положення про сутність персоніфікації. Вона вважає, що педагогічна персоналія – це не тільки наукова або творча біографія, це персоніфікований процес утворення цінностей, культури в рамках гуманітарної традиції, її певна модель. Також, на її думку ідеї, які висловлює той чи інший педагог, бувають прямо протилежні освітній практиці, що сам мислитель формує у творчості парадигму, яка може визначитися через декілька десятиліть. Але, з іншого боку, саме життя педагога і його особиста біографія є основою наукової реконструкції епохи, висвітлює загальнопедагогічний досвід того чи іншого періоду, тобто біографія є матеріалізацією історії думки і духу, дає матеріал для реконструкції, підсумків історико-педагогічного характеру [5, 20].

Тобто, розглядаючи з позицій методології професійну діяльність педагога, його передовий педагогічний досвід, необхідно враховувати динаміку його формування і розвитку. Ця динаміка включає в себе два аспекти: філогенетичний аспект, який передбачає розгляд діяльності будь-якого педагога з позицій використання в його спадщині досвіду всього людства, загальнолюдських цінностей; онтогенетичний аспект – розгляд діяльності спеціаліста-практика в розвитку, починаючи з перших кроків його професійної діяльності.

Сучасні науковці (Л. П. Вовк, О. В. Сухомлинська, Н. М. Гупан, М. Д. Ярмаченко та ін.) виділяють в окремий напрям історико-педагогічних досліджень персоніфікований напрям, тобто дослідження творчої біографії педагога. Вивчення творчих біографій, які вперше стають предметом наукових розвідок, найбільш повно відповідає специфіці історико-педагогічного дослідження, оскільки дозволяє звернутися до «особистої біографії педагога, що є основою наукової реконструкції епохи, висвітлює загальнопедагогічний досвід того чи іншого періоду, тобто духовна біографія є матеріалізацією історії думки й духу, дає матеріал для реконструкції зіставлення й висновків історико-педагогічного характеру» [5, 43].

Таким чином зазначаємо, що персоніфіковане дослідження дає змогу проаналізувати історико-педагогічні проблеми певного історичного періоду і використати досягнення педагогів-науковців у сучасному процесі реформування освіти. Пріоритетним завданням дослідження історико-педагогічної

науки, за визначенням Л. П. Вовк, має стати «історія педагогіки з позицій «олюднення», тобто історія педагогіки не лише як наука про розвиток освіти і виховання, педагогічні теорії у різні історичні періоди, а і як історія науки про особистість, котра розвивається» [2, 18–19].

Педагогічна персоналія не лише характеризує педагогічні погляди, наукові інтереси й освітню діяльність особистості, а й дослідницький процес зародження, становлення і розвитку творчого шляху [1, 12–15].

Підтвердженням цього висновку є дисертаційні дослідження сучасних українських вчених. Зокрема: Дічек Н. П. «Спадщина А. С. Макаренка у контексті світового історико-педагогічного процесу ХХ ст. (на матеріалах англomовних джерел)»; Антоненко Н. Б. «Педагогічна діяльність Спиридона Черкасенка в контексті руху за національну освіту (1906–1940)»; Гергуль С. М. «Проблема самоосвіти вчителя у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського»; Гончар І. Г. «Ідеї вільного виховання у творчій спадщині Костянтина Миколайовича Вентцеля (1857–1947 рр.)»; Головка Г. О. Теоретико-методологічні проблеми педагогіки у творчій спадщині Я. А. Мамонтова (1988–1940)»; Носовець Н. М. «Гуманістична спрямованість системи трудового навчання молоді в педагогічній спадщині А. С. Макаренка»; Поди В. М. «Духовно-моральне виховання особистості в педагогічній спадщині В. В. Зеньковського»; Скутіна А. О. «Педагогічні ідеї і наукова спадщина Дмитра Олександровича Тхоржевського (1930–2002 рр.)»; Стрілець С. І. «Педагогічна спадщина К. Ф. Лебединцева (1878–1925)»; Остапенко А. В. «Освітня та науково-методична діяльність Івана Петровича Львова (1879–1971)» та багато інших.

Висновки і пропозиції. Проведений аналіз персоніфікованого напрямку як одного із пріоритетних у сучасному історико-педагогічному дослідженні дозволяє стверджувати, що звернення до педагогічної спадщини вітчизняних педагогів, науковців, освітян, дає можливість ґрунтовніше вивчити історичні закономірності становлення і розвитку української педагогіки. Встановлено, що на початку 80-х років ХХ століття видатним вітчизняним вченим М. Д. Ярмаченко персоніфікація виділяється в окремії, новий напрям історико-педагогічних досліджень.

Доведено, що через персоніфіковане вивчення історії освіти та педагогічної думки формуються сучасні підходи до історико-педагогічної репрезентації особистості. Персоніфікація розглядається як новий метод у сучасній методології педагогічної науки, який дає змогу звернутися до особистої біографії педагога, «олюднити» історію педагогіки, об'єднати та збагатити досягнення педагогіки, психології та філософії. Досліджувана проблема та багатогранна педагогічна спадщина Миколи Дмитровича Ярмаченка потребує подальшого вивчення та аналізу.

References

1. Адаменко О. О. Методологія персоніфікованого дослідження. *Наука і освіта*. 2010. № 7. С. 12–15.
Adamenko, O. O. (2010). Metodolohiya personifikovanoho doslidzhennya [Methodology of personalized research]. *Nauka i osvita – Science and education*, 7, 12–15. Ukraine.
2. Вовк Л. П. Історія педагогіки у системі завдань підготовки вчителя. Історія педагогіки у структурі професійної підготовки вчителя. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Серія соціально-педагогічна*. Вип. 3. Т. 1. 2002. С. 16–22.
Volk, L. P. (2002). Istoriya pedahohiky u systemi zavdan pidhotovky vchytelya. Istoriya pedahohiky u strukturі profesiynoi pidhotovky vchytelya [History of Pedagogy in the System of Tasks of Teacher Training. The history of pedagogy in the structure of teacher training]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamyanets-Podilskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu – Collection of scientific works of Kam'yanets-Podilsky State Pedagogical University. A series of socio-pedagogical*, 3, 16–22. Kam'yanets-Podilsky, Ukraine.
3. Гончаренко С. Ярмаченко Микола Дмитрович. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. С. 374.
Goncharenko, S. (1997). Yarmachenko Mykola Dmytrovych. Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk [Yarmachenko Nikolai Dmitrievich. Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv, Ukraine: Lybid.
4. Проников А. К. Проблемы теории и истории педагогики: дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук. Киев, 1983. 22 с.
Pronikov, A. K. (1983). Problemy teorii i istorii pedagogiki [Problems of the theory and history of pedagogy]. *Candidate's thesis*. Kyiv, Ukraine.
5. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. Київ : АПН, 2003. 68 с.
Sukhomlinskaya, O.V. (2003). Istoryko-pedahohichnyy protses: novi pidkhody do zahalnykh problem [Historical and pedagogical process: new approaches to common problems]. Kyiv, Ukraine : APN.
6. Ярмаченко М. Д. Від Я. А. Коменського до А. С. Макаренка і О. В. Сухомлинського. *Педагогіка і психологія*. 2000. № 4. С. 5–13.
Yarmachenko, M. D. (2000). Vid Y. A. Komenskoho do A. S. Makarenka i O.V. Sukhomlynskooho [From Y. A. Komensky to A. S. Makarenko and A. V. Sukhomlinsky]. *Pedagogika i psikhologiya – Pedagogy and psychology*, 4, 5–13 Ukraine.

Pronikov O.

ORCID 0000-0001-5329-635X

Doctor of Pedagogy, Professor,
Professor of the Department of Pedagogy,
Psychology and Methods of physical education,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernigiv, Ukraine) E-mail: olexandrpronikov@gmail.com

**MYKOLAY DMITRIEVYCH YARMACHENKO -
THE FOUNDER OF PERSONALISTICS
IN THE UKRAINIAN HISTORY OF PEDAGOGY**

The article is devoted to the founder of personalistics in the modern Ukrainian history of pedagogy, Mykola Dmytrovych Yarmachenko. The analysis of the personified direction as one of the priorities in modern historical and pedagogical research is carried out and the importance of Academician M. D. Yarmachenko in its development is determined.

Appeal to the pedagogical heritage of domestic teachers, scientists, educators, makes it possible to better study the historical patterns of the formation and development of Ukrainian pedagogy. Attention is focused on the fact that in the early 80s of the twentieth century, personification stands out as a separate, new direction of domestic historical and pedagogical research.

Due to the personalized study of the history of education and pedagogical thought, modern approaches to the historical and pedagogical representation of the personality are being formed. Personification is considered as a new method in the modern methodology of pedagogical science, which allows one to turn to the personal biography of the teacher, «humanize» the history of pedagogy, combine and enrich the achievements of pedagogy, psychology and philosophy.

Through the prism of the study of creative biographies, it is possible to reconstruct the era in which educational reforms took place. It is determined that the methodological basis for studying the activities and heritage of outstanding teachers is represented by a methodological apparatus that reveals the specifics of historical and pedagogical research.

It is determined that the consideration of the professional activity of the teacher, his best practices take into account the need to study the dynamics of his formation and development.

Keywords: *M. D. Yarmachenko, personification, personalia, teacher, heritage, research, methodology, historical and pedagogical science.*

Стаття надійшла до редакції 13.05.2023 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор М. О. Носко